

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА
АДМІНІСТРАЦІЯ

**ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ
У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Методичні рекомендації

Колектив авторів

Дніпро
2025

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д.ю.н., к.ф.н., проф., Заслужений юрист України **Катерина ЛЕВЧЕНКО** – Урядовий уповноважений з питань гендерної політики;
Іванна БОЯКІВСЬКА – т.в.о. начальника відділу організації служби освітньої безпеки Департаменту патрульної поліції, капітан поліції;
д.ю.н., проф. **Наталія КАМІНСЬКА** – провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

3-33 Запобігання та протидія булінгу у закладах освіти в умовах воєнного стану : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 68 с.

ISBN 978-617-560-066-5

У методичних рекомендаціях розглянуто особливості виявлення та запобігання булінгу в умовах воєнного стану на основі чинної нормативно-правової бази. Запропоновано алгоритм дій суб'єктів освітнього процесу у разі виявлення булінгу.

Розраховані на керівників закладів освіти, педагогів, психологів, працівників поліції ювенальної превенції, служби освітньої безпеки та інших зацікавлених осіб.

АВТОРИ:

д.ю.н., проф. **І. Грицай** – заступник голови Дніпропетровської обласної військової адміністрації; д.ю.н. **О. Ганжа** – начальник Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, полковник поліції; д.ю.н., проф. **О. Моргунов** – ректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, полковник поліції; д.ю.н., проф., Заслужений юрист України **Л. Наливайко** – помічник ректора Дніпровського державного університету внутрішніх справ з гендерних питань; к.ю.н., доц. **І. Дрок** – завідувач науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ, майор поліції; **Н. Язан** – старший інспектор відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, майор поліції; к.ю.н., доц. **А. Гаркуша** – доцент кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, майор поліції; к.ю.н., доц. **Ц. Оганісян** – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни Дніпровського державного університету внутрішніх справ; **В. Мушинський** – заступник директора з методичної роботи КЗО «Дніпропетровський обласний методичний ресурсний центр» ДОР»; **Н. Савельєва** – заступник директора з навчально-методичної роботи КЗО «Дніпропетровський обласний методичний ресурсний центр» ДОР».

ISBN 978-617-560-066-5

ЗМІСТ

1. Безпечне освітнє середовище	4
2. Булінг в умовах воєнного стану	6
3. Нормативно-правове регулювання.....	10
3.1. Міжнародне законодавство	10
3.2. Закони України	12
3.3. Стаття 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу»	26
3.4. Постанови, накази, листи.....	29
4. Виявлення випадків насильства	51
5. Діагностичний інструментарій.....	52
6. Алгоритми дій суб'єктів, дотичних до освітнього процесу, у випадках виявлення булінгу в юридичному аспекті	61
7. Наслідки булінгу (цькування).....	63

1. БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Безпечне освітнє середовище – стан освітнього середовища, в якому: створено безпечні умови навчання та праці та комфортну міжособистісну взаємодію, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків; відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для запобігання їм, а також дотримуються права і норми фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу.

Що впливає на безпечне освітнє середовище?

1. Якість міжособистісних відносин – позитивні фактори (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність); негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність).

2. Захищеність в освітньому середовищі – оцінка відсутності насильства в усіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору.

Для того щоб унеможливити насильство та створити безпечне освітнє середовище, кожен учасник навчально-виховного процесу повинен мати уявлення не лише про те, що вважається насильством, але й про те, як мінімізувати ризики і небезпеки та, як результат, створити умови для внутрішньої безпеки та безпеки референтного довкілля. А це стає можливим лише завдяки спільній цілеспрямованій діяльності педагогів, учнів і батьків.

3. Комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів і домінуючих переживань у процесі взаємодії учасників освітнього процесу в середовищі навчального закладу.

Нерозвиненість системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а також емоційного вигорання у педагогів і, як наслідок, їхньої

професійної деформації, що і в першому, і у другому випадку створить серйозну загрозу психічному здоров'ю особистості.

4. Задоволеність освітнім середовищем – задоволення базових потреб дитини у:

- допомозі та підтримці;
- збереженні та підвищенні її самооцінки;
- пізнанні та діяльності;
- розвитку здібностей і можливостей.

Які є принципи безпечного освітнього середовища?

1. Принцип домінування життя людини як головної цінності – визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки, максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих.

2. Принцип регіональної специфіки – передбачає під час організації системи безпеки освітнього середовища школи облік небезпек і можливих надзвичайних ситуацій конкретного регіону (міста, області, району).

3. Принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків) – визначає методику оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів.

4. Принцип міні-максі – визначає досягнення максимального ефекту безпеки, якщо є мінімум ресурсного забезпечення.

5. Принцип максимальної ефективності управління системою заходів і створених педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища і школи, і як соціального інституту загалом.

Основними характеристиками процесу взаємодії всіх учасників освітнього середовища є **особистісно-довірливе спілкування, відсутність якого спричиняє досить негативні наслідки (емоційний дискомфорт, небажання висловлювати свою позицію, думку, негативне ставлення до себе, втрата особистої гідності, небажання звертатися**

за допомогою, ігнорування особистих проблем і труднощів дітей і дорослих, які навколо, неухважність до прохань і пропозицій).

2. БУЛІНГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення в Україні воєнного стану позначилося на всіх сферах життя українського суспільства. Особливих труднощів та змін зазнає освітня галузь.

Війна – надзвичайно складний час для всіх, а діти потерпають від неї найбільше, бо їхні безпека, добробут та доступ до основних послуг поставлено під загрозу через жакливі події, що наразі відбуваються в нашій країні.

У цих обставинах заклад освіти повинен стати своєрідним осередком для об'єднання жителів громади, що приймає людей із небезпечних регіонів, із тими, хто вимушений був покинути свої домівки заради власної безпеки.

Згідно з **наказом МОН України від 28.03.2022 № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні»** діти, які перемістилися в межах України, можуть продовжити навчання у школах за місцем тимчасового перебування. Зазначений наказ надає право зараховувати здобувачів освіти до закладів освіти на місці тимчасового проживання без документів або на підставі копій, якщо в сім'ї немає відповідних оригіналів.

При цьому слід враховувати проблему булінгу в учнівському середовищі. Під час війни діти належать до найбільш вразливої категорії суспільства. Перебуваючи в небезпеці, у тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес її повноцінної соціалізації. Діти, які вимушені були виїхати із зони активних бойових дій, стикаються з багатьма проблемами, перебуваючи в нових соціальних умовах. Однією з таких проблем може стати цькування дитини, яка змушена була переїхати й потрапила до нового учнівського колективу.

Отже, можна вести мову про появу нового різновиду булінгу – **булінг на підставі внутрішнього переміщення осіб**. У новому класі діти-ВПО заново повинні здобути той статус, що мали в попередній школі. Крім того, внутрішньо переміщені діти могли стати свідками страшних подій,

пережити втрату домівки чи рідних, що робить їх ще вразливішими. Для інших це може бути приводом для цькування.

Найчастіше психологи фіксують таку поведінку серед дітей віком 10-11 років. Адже саме у цьому віці вони починають самостверджуватися, конкурувати й намагатися привернути до себе увагу, часто агресивними нападками на однолітків. Подібні вияви булінгу відбуваються і в інших країнах, куди вимушені були переїхати українські діти через початок збройного конфлікту.

Також варто наголосити, що перехід на дистанційне навчання під час пандемії COVID-19 (починаючи з 2020 р.) та під час дії правового режиму воєнного стану (з 24 лютого 2022 р.) спровокував суттєве збільшення фактів кібербулінгу (булінг із застосуванням цифрових технологій). Він може відбуватися в соціальних мережах, на платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах та у мобільних телефонах. Це поведінка неодноразова, вона спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого вона спрямована.

З-поміж проявів кібербулінгу виокремлюють: поширення брехні про когось або розміщення фотографій, що компрометують когось, у соціальних мережах; надсилання повідомлень або погроз, що ображають когось або можуть завдати комусь шкоди, через платформи обміну

повідомленнями; вдавання себе за когось іншого/іншу і надсилання повідомлень іншим людям від його/її імені.

Безпосередньо **булінг** та **кібербулінг** часто взаємопов'язані. Але кібербулінг залишає цифровий слід – записи, які можуть слугувати доказами, що дозволять зупинити цькування.

Застосовуючи заходи антибулінгу під час дії воєнного стану, варто враховувати зовнішні чинники, що впливають на поведінку учасників освітнього процесу (сигнали тривоги, вибухи, наслідки влучань збройних сил РФ, наявність загиблих родичів, родичів в окупації або за кордоном тощо). Усі зовнішні чинники під час дії воєнного стану загострюють внутрішні психологічні характеристики особистості, що знаходить своє відображення у відповідних діях або бездіяльності.

Слід пам'ятати, що діти віком до 16-и років не визнаються суб'єктами адміністративного правопорушення за вчинення булінгу.

Важливо знати, що навіть в умовах ведення воєнних дій держава гарантує кожному громадянину право на отримання безоплатної правничої допомоги за номером **Єдиного контакт-центру: 0 800 213 103** (цілодобово та безоплатно у межах України зі стаціонарних та мобільних телефонів).

Діти мають право безоплатно отримати послуги адвоката (складання заяв, представництво в суді). З квітня 2020 р. система надання безоплатної правничої допомоги (далі – БПД) створила **чат «Правова допомога протидії насильству»**, де постраждалі від домашнього насильства та свідки можуть отримати консультацію юристів щодо захисту своїх прав. За правничою консультацією можна також звернутися, написавши повідомлення в месенджер Facebook-сторінки системи надання БПД, у публічний чат Телеграм-каналу «Безоплатна правова допомога», у приватний чат системи надання БПД в Telegram або Viber, а також через мобільний застосунок **«Безоплатна правова допомога»**.

Важливим аспектом роботи за цим напрямом є також інформування учасників освітнього процесу щодо діяльності гарячих ліній, громадських та державних організацій, доступу до їхніх послуг.

Основними принципами роботи Національної дитячої гарячої лінії є анонімність і конфіденційність. На Національній дитячій гарячій лінії консультують психологи, юристи, соціальні працівники, соціальні педагоги та залучені експерти. Коло питань, із яких надаються консультації, формується на основі отримуваних запитів від абонентів.

Актуальними темами, з яких консультують на Національній дитячій гарячій лінії, є: насильство над дітьми та жорстоке поводження з ними у сім'ї та з боку оточення; психологічні проблеми; негаразди у стосунках із дорослими та однолітками; статеве життя; сімейні відносини; правосуддя щодо дітей; майнові права дітей; питання встановлення опіки, а також протидія булінгу і безпека в Інтернеті.

Гаряча лінія приймає дзвінки від дітей та дорослих, чиї запити стосуються дітей. Крім того, дитина може звернутися:

- на Національну гарячу лінію: **0 800 500 225** або **116 111** (цей номер поширено у 26-и європейських країнах);
- на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей – **0 800 500 335** (з мобільного або стаціонарного) або **116 123** (з мобільного), сторінка в Instagram (<https://www.instagram.com/lastradaukraine/>), чат-бот у Telegram (<https://t.me/NHL116123>);
- до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді (за місцем проживання);
- до Національної поліції України – **102**;
- до освітнього омбудсмена – **095 143 87 26** (03058, м. Київ, відділення поштового зв'язку 58, а/с 48; email: ez@eo.gov.ua).

3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. Міжнародне законодавство

Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

У Конвенції про права дитини, яку Україна ратифікувала у 1991 р., зазначено, що діти повинні бути захищені від насильства, відсутності піклування, брутального поводження та експлуатації. Ці терміни розуміють як такі, що охоплюють захист від багатьох конкретних загроз, як-от: дитяча праця, торгівля дітьми, катування, тілесні покарання, цькування, сексуальні домагання, сексуальні наруги та сексуальна експлуатація, вербування до збройних сил, збройні напади і стихійні лиха.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

У Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яку Україна ратифікувала у 2022 р., визначено те, що діти є жертвами домашнього насильства, зокрема як свідки насильства в лоні сім'ї. Наголошено на необхідності застосування державами-учасницями заходів запобігання насильству щодо дітей та наслідкам різних проявів усіх форм насильства щодо дітей. Окремо задекларовано необхідність вжиття відповідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб під час надання захисту та послуг із підтримки жертв належно враховувалися права та потреби дітей-свідків усіх форм насильства (психосоціальні консультації з урахуванням вікової групи та найкращих інтересів дитини).

Нормативна база

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

Відповідно до ст. 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держава повинна забезпечити, щоб сімейне виховання містило правильне розуміння материнства як соціальної функції, а також визначення загальної відповідальності чоловіків і жінок за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу.

3.2. Закони України

Конституція України від 28.06.1996.

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Зокрема, ст. 52 Конституції України визначає, що будь-яке насильство над дитиною переслідується за законом.

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (далі – Закону) обов’язки щодо запобігання та протидії булінгу в закладі освіти покладено на:

1) керівника закладу освіти:

– згідно з ч. 3 ст. 26 цього Закону керівник закладу освіти затверджує положення про запобігання і протидію насильству та жорстокому поведінню з дітьми в закладі освіти з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поведіння з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поведіння з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов’язкове ознайомлення з ним працівників закладу та здійснює контроль за його виконанням; розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поведіння з дитиною в закладі освіти протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поведіння невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу

Національної поліції України та службу у справах дітей; сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження, відповідної програми для таких осіб;

– згідно з ч. 2 ст. 30 Закону керівник закладу освіти забезпечує відкритий доступ на вебсайтах закладу освіти (у разі їхньої відсутності – на вебсайтах засновників) до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти; положення про запобігання і протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі освіти;

2) педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників:

– згідно з ч. 1 ст. 54 Закону педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю;

– згідно з ч. 2 ст. 54 Закону педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані дотримуватися педагогічної етики; поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу; захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам; дотримуватися установчих документів та правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, виконувати свої посадові обов'язки; у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною: вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною; за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України; повідомити керівника закладу освіти та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження; у разі вчинення жорстокого поводження з дитиною керівником закладу освіти – невідкладно повідомити про це засновника закладу освіти та/або уповноважений ним орган (особу);

3) практичного психолога та/або соціального педагога:

– згідно з ч. 2 ст. 76 Закону практичний психолог та/або соціальний педагог закладу освіти забезпечує (-ють) профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам,

психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування);

4) засновника закладу освіти:

– згідно з ч. 2 ст. 25 Закону засновник здійснює контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) учасників освітнього процесу, інших осіб про невжиття заходів щодо запобігання і протидії насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі освіти та приймає рішення за результатами їх розгляду; у разі вчинення жорстокого поводження з дитиною керівником закладу освіти – розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки жорстокого поводження з дитиною в закладі освіти протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак жорстокого поводження з дитиною невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей; вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження;

5) обласні, районні, міські ради:

– відповідно до ч. 1 та 2 ст. 66 Закону сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти;

б) державні органи, до сфери управління яких належать заклади освіти:

– згідно з ч. 1 ст. 65 Закону вони сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти;

7) здобувачів освіти:

– згідно з ч. 1 ст. 53 Закону здобувачі освіти мають право на безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці; повагу до людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження

честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; проходження відповідної програми для осіб, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження;

– згідно з ч. 3 ст. 53 Закону здобувачі освіти зобов'язані поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм; відповідально та дбайливо ставитися до власного здоров'я, здоров'я оточення, довкілля; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (в разі його наявності); повідомляти керівництво закладу освіти про факти насильства або жорстокого поводження з дітьми, а також стосовно інших учасників освітнього процесу;

8) батьків здобувачів освіти, інших законних представників здобувачів освіти:

– згідно з ч. 2 ст. 55 Закону батьки, інші законні представники здобувачів освіти мають право: захищати відповідно до законодавства права та законні інтереси здобувачів освіти; отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є), результати

оцінювання якості освіти в закладі освіти та його освітньої діяльності; подавати керівнику закладу освіти (у разі вчинення жорстокого поводження з дитиною керівником закладу освіти – засновнику закладу освіти та/або уповноваженому ним органу (особі)) усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною, а також стосовно інших учасників освітнього процесу, вимагати невідкладного (протягом однієї доби з моменту надходження) реагування на такі випадки;

– згідно з ч. 3 ст. 55 Закону батьки, інші законні представники здобувачів освіти зобов'язані виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточення й

довкілля; поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності).

Керівникам закладів освіти необхідно довести до відома дітей, батьків, педагогічних та інших працівників закладів освіти про обов'язки щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми, передбачені цим законом.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 73 Закону України «Про освіту» освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право аналізувати дотримання законодавства стосовно учасників освітнього процесу, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#top>.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

У Законі України «Про охорону дитинства» (далі – Закон) визначено такі терміни:

– *жорстоке поводження з дитиною* – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, насильства за ознакою статі, булінгу (цькування), мобінгу (цькування), а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення,

переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини;

– *булінг (цькування)* – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов’язків;

– *програма для дитини або іншої особи, яка вчинила булінг (цькування)*, – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки особи, яка вчинила булінг (цькування), формування у неї нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків;

– *програма для дитини або іншої особи, яка постраждала від булінгу (цькування) або стала його свідком*, – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у особи, яка постраждала від булінгу (цькування) або стала його свідком, здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

– *колектив* – група з двох або більше осіб, які об’єднані (організовані) відповідно до законодавства з метою здобуття освіти, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо та не перебувають між собою у трудових відносинах.

Цим Законом регулюються питання запобігання та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми. Так, ст. 10 визначено:

– кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна й порядок у сім’ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості та унеможливають приниження честі й гідності дитини;

– держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини;

– Типова програма унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядок реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми затверджуються Кабінетом Міністрів України;

– Працівники закладів освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури і спорту, оздоровлення та відпочинку, молодіжних центрів, дитячих та молодіжних громадських об'єднань, інших громадських об'єднань, що є суб'єктами молодіжної роботи, які контактують з дітьми, повинні бути ознайомлені з інформацією про захист дітей від усіх форм насильства, у тому числі домашнього насильства, експлуатації, найгірших форм дитячої праці або інших проявів жорстокого поводження з дитиною;

– адміністрація підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та господарювання, до штатів яких входять особи, які в своїй роботі контактують з дітьми, зобов'язана проводити їх періодичне інформування про захист дітей від усіх форм та видів насильства та експлуатації.

Стаття 10¹ Закону визначає механізми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною.

Керівники та працівники закладів (установ), молодіжних центрів, дитячих та молодіжних громадських об'єднань, інших громадських об'єднань, що є суб'єктами молодіжної роботи, в яких у колективах перебувають діти, зобов'язані сформулювати середовище, вільне від насильства та жорстокого поводження з дитиною.

Керівник закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти:

– затверджує положення про запобігання та протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі (установі), молодіжному центрі, дитячому та молодіжному громадському об'єднанні, іншому громадському об'єднанні, що є суб'єктом молодіжної роботи, з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов'язкове ознайомлення з ним працівників та здійснює контроль за його виконанням;

– розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною в закладі (установі), молодіжному центрі, дитячому та молодіжному громадському

об'єднанні, іншому громадському об'єднанні, що є суб'єктом молодіжної роботи, протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей;

- сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження, відповідної програми для таких осіб.

Працівники закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти, у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною зобов'язані:

- вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною;

- за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України;

- повідомити керівника закладу (установи), молодіжного центру, дитячого та молодіжного громадського об'єднання, іншого громадського об'єднання, що є суб'єктом молодіжної роботи, в якому в колективах перебувають діти, та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження.

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування), та програм для дітей та інших осіб, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Суб'єкт, відповідальний за виконання програм, передбачених частиною четвертою цієї статті, організовує та забезпечує проходження таких програм особами, які вчинили булінг (цькування), а особами, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, – за їхньою згодою.

Формування та виконання програм, передбачених частиною четвертою цієї статті, для дітей здійснюються з урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей.

Виконання програм, передбачених частиною четвертою цієї статті, забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

Типові програми для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування), для дітей та інших осіб, які постраждали від булінгу (цькування) або стали його свідком, розробляються і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей.

У випадках, передбачених законодавством, особу, яка вчинила булінг (цькування), за рішенням суду може бути направлено для проходження відповідної програми строком від одного до трьох місяців.

За відсутності судового рішення про направлення особи, яка вчинила булінг (цькування), для проходження відповідної програми така особа може пройти відповідну програму на добровільній основі, а діти віком до 16 років – за згодою батьків (інших законних представників дитини).

У ч. 8 ст. 12 Закону наголошено, що батьки або інші законні представники дитини мають право отримувати інформацію щодо порядку та умов проходження їхньою дитиною, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження, стала свідком насильства або жорстокого поводження, відповідних програм для таких осіб.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>

З-поміж принципів державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей ч. 1 ст. 3 цього Закону визначає унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною, її дискримінації за будь-якими ознаками, приниження її честі та гідності.

Частина 1 ст. 31 Закону виокремлює, що батьки або інші законні представники дітей мають право: захищати права та законні інтереси дитини в разі отримання від неї відповідної інформації; подавати керівнику дитячого закладу оздоровлення та відпочинку усні або письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або

жорстокого поводження з дитиною та вимагати невідкладного (протягом однієї доби з моменту надходження) реагування на такі випадки.

У ч. 1 ст. 33 Закону закріплено, що керівник та працівники дитячого закладу оздоровлення та відпочинку зобов'язані сформувати середовище, вільне від насильства та жорстокого поводження з дитиною.

Згідно з ч. 4 ст. 33 Закону працівники дитячого закладу оздоровлення та відпочинку у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною зобов'язані: вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною; за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України; повідомити керівника закладу оздоровлення та відпочинку та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження.

Згідно з ч. 5 ст. 33 Закону керівник дитячого закладу оздоровлення та відпочинку: затверджує положення про запобігання та протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми у дитячому закладі оздоровлення та відпочинку з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов'язкове ознайомлення з ним працівників закладу та здійснює контроль за його виконанням; розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей; сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження, відповідної програми для таких осіб.

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>.

Частина 1 ст. 4 цього Закону визначає, що державна політика у сфері фізичної культури і спорту ґрунтується на засадах унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною, її дискримінації за будь-якими ознаками, приниження її честі та гідності.

Стаття 4² Закону встановлює механізми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною в закладах фізичної культури і спорту, в яких у колективах перебувають діти.

Керівники та працівники закладів фізичної культури і спорту, в яких у колективах перебувають діти, зобов'язані сформувати середовище, вільне від насильства та жорстокого поводження з дитиною.

Керівник закладу фізичної культури і спорту, в якому в колективах перебувають діти:

- затверджує положення про запобігання та протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі фізичної культури і спорту з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов'язкове ознайомлення з ним працівників закладу та здійснює контроль за його виконанням;

- розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною в закладі фізичної культури і спорту протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей;

- сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від насильства або жорстокого поводження, відповідної програми для таких осіб.

Працівники закладу фізичної культури і спорту, в якому в колективах перебувають діти, у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною зобов'язані:

- вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною;

– за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України;

– повідомити керівника закладу фізичної культури і спорту, в якому в колективах перебувають діти, та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження.

Закон України «Про культуру» від 14.12.2010.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

У ч. 1 ст. 3 цього Закону до основних засад державної політики у сфері культури віднесено формування ненасильницької культури в суспільстві, поваги до прав і свобод людини, унеможливлення її дискримінації за будь-якими ознаками, приниження її честі та гідності.

Стаття 4³ Закону визначає механізми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дитиною в закладах культури, в яких у колективах перебувають діти.

1. Керівники та працівники закладів культури, в яких у колективах перебувають діти, зобов'язані сформувати середовище, вільне від насильства та жорстокого поводження з дитиною.

2. Керівник закладу культури, в якому в колективах перебувають діти:

– затверджує положення про запобігання та протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми в закладі культури з урахуванням Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджених Кабінетом Міністрів України, забезпечує його оприлюднення, обов'язкове ознайомлення з ним працівників закладу та здійснює контроль за його виконанням;

– розглядає усні та письмові заяви (скарги, повідомлення) про випадки насильства або жорстокого поводження з дитиною в закладі культури протягом однієї доби з моменту надходження та у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження невідкладно повідомляє про це батьків, інших законних представників дитини, а також письмово повідомляє уповноважений підрозділ органу Національної поліції України та службу у справах дітей;

– сприяє проходженню особами, які вчинили насильство або жорстоке поводження з дитиною, стали свідком або постраждали від

насильства або жорстокого поводження, відповідної програми для таких осіб.

3. Працівники закладу культури, в якому в колективах перебувають діти, у разі виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною зобов'язані:

- вжити невідкладних заходів для припинення насильства або жорстокого поводження з дитиною;
- за потреби надати домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги та звернутися до органів Національної поліції України;
- повідомити керівника закладу культури, в якому в колективах перебувають діти, та принаймні одного з батьків або інших законних представників дитини, яка вчинила насильство або жорстоке поводження, та дитини, яка постраждала від насильства або жорстокого поводження.

—

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

Цим нормативно-правовим актом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту», що спрямовані на вдосконалення діяльності у сфері протидії булінгу.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06.06.2024.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#n109>.

Цим нормативно-правовим актом внесено зміни до Законів України «Про охорону дитинства», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про фізичну культуру і спорт», «Про культуру», «Про освіту», що спрямовані на запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми.

Сімейний кодекс України від 10.01.2002.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

Стаття 6 Сімейного кодексу України закріплює положення про те, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою є дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Цивільний кодекс України від 16.01.2003.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Цивільний кодекс України визначає цивільні права дитини в Україні.

Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

3.3. Стаття 173⁴ КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу»

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене *частиною першою* цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене *частиною першою* цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене *частиною другою* цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку.

Для правильної кваліфікації адміністративного правопорушення варто розглянути його склад.

Родовий об'єкт правопорушення – громадський порядок та громадська безпека. Безпосереднім об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають під час освітнього процесу, здоров'я, честь та

гідність учасника освітнього процесу.

Об'єктивна сторона виражається як у дії, так і в бездіяльності, залежно від частини ст. 173⁴ КУпАП, за якою особа притягається до відповідальності:

– ч. 1–4 ст. 173⁴ КУпАП:

об'єктивна сторона виражена у формі дії – психологічне, фізичне, економічне або сексуальне насильство;

– ч. 5 ст. 173⁴ КУпАП: об'єктивна сторона виражена у формі бездіяльності – неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу. Закон України «Про освіту» додає до ознак булінгу систематичність, тобто діяння повинно бути повторюваним (2 і більше рази).

Склад правопорушення є матеріальним, адже для кваліфікації діяння мають значення його наслідки – заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого. Наголошуємо на обов'язковій наявності зв'язку між діянням та наслідками.

Суб'єкт правопорушення залежить від частини норми, за якою особа притягається до відповідальності:

– ч. 1 ст. 173⁴ КУпАП: суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16-и років, є учасником освітнього процесу;

– ч. 2 ст. 173⁴ КУпАП: *суб'єкт* – фізична осудна особа, яка досягла 16-и років, є учасником освітнього процесу. Для кваліфікації за цією частиною суб'єктів повинно бути два і більше (тобто група) або суб'єкт повинен бути таким, що раніше вчиняв адміністративне правопорушення протягом останнього року;

– ч. 3-4 ст. 173⁴ КУпАП: *суб'єкт* – фізична осудна особа, яка досягла 16-и років, є одним із батьків або осіб, які їх замінюють, малолітньої або неповнолітньої особи віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, яка вчинила булінг;

– ч. 5 ст. 173⁴ КУпАП: *суб'єкт* – фізична осудна особа, яка досягла 16-и років, є керівником закладу освіти.

Закон України «Про освіту» додає до обов'язкових ознак булінгу наявність сторін – *кривдник* (булер), *потерпілий* (жертва булінгу), *спостерігачі* (у разі наявності). В юридичній практиці такі особи є правопорушником, потерпілою особою та свідками. Однак варто зазначити, що кривдник не завжди буде суб'єктом правопорушення через свій вік. Малолітня або неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, яка є кривдником, не може нести адміністративну відповідальність. До адміністративної відповідальності у цьому разі притягається один із батьків або осіб, що їх замінює, за частиною 3 або 4 статті 173⁴ КУпАП (**УВАГА! не частина 3 статті 184 КУпАП**).

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, коли учасник освітнього процесу усвідомлює протиправний характер свого діяння, передбачає його шкідливі наслідки і бажає або свідомо допускає настання цих наслідків.

Наявність усіх елементів складу адміністративного правопорушення є обов'язковою для кваліфікації діяння за статтею 173⁴ КУпАП.

3.4. Постанови, накази, листи

Постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 № 1906-VIII «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587 «Про організацію надання соціальних послуг».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

Указ Президента України від 21.09.2020 № 398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text>.

Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>.

Наказ Міністерства освіти і науки України України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами».

<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikov-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>.

Наказ Міністерства освіти і науки України України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

Цим наказом затверджено: 1) Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) (далі – Порядок реагування); 2) Порядок застосування заходів виховного впливу.

Наказ МВС України від 01.10.2024 № 663 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.2024 № 1245 «Про реалізацію експериментального проекту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2024-п#Text>

Порядок реагування наказу МОН України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» визначає *механізм реагування на випадки булінгу (цькування)* в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, що забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти.

Виявами, котрі можуть бути підставами для підозри в наявності випадку булінгу (цькування) учасника освітнього процесу в закладі освіти, є:

- замкнутість, тривожність, страх або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка;
- невірноважена поведінка;
- агресивність, напади люті, схильність до руйнування, нищення, насильства;
- різка зміна звичної для дитини поведінки;
- уповільнене мислення, знижена здатність до навчання;
- відлюдкуватість, уникнення спілкування;
- ізоляція, виключення з групи, небажання інших учасників освітнього процесу спілкуватися;
- занижена самооцінка, наявність почуття провини;
- поява швидкої втомлюваності, зниженої спроможності до концентрації уваги;
- демонстрація страху перед появою інших учасників освітнього процесу;
- схильність до пропусків навчальних занять;

- відмова відвідувати заклад освіти з посиланням на погане самопочуття;
- депресивні стани;
- аутоагресія (самоушкодження); суїцидальні прояви;
- явні фізичні ушкодження та (або) ознаки поганого самопочуття (нудота, головний біль, млявість тощо);
- намагання приховати травми та обставини їх отримання;
- скарги дитини на біль та (або) погане самопочуття;
- пошкодження чи зникнення особистих речей;
- вимагання особистих речей, їжі, грошей;
- жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток сексуального (інтимного) характеру або інших відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці; наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів фізичних або психологічних знущань, сексуального (інтимного) змісту;
- наявні пошкодження або зникнення майна та (або) особистих речей.

До булінгу (цькування) в закладах освіти належать випадки, що відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, в тому числі дорогою до (із) закладу освіти.

Учасниками булінгу є три групи дітей:

Ознаками булінгу (цькування) є систематичне вчинення учасниками освітнього процесу діянь стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, як-от:

— умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкод-

ження в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру (*ознаки економічного насильства*);

— словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи (*ознаки психологічного насильства*);

— будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток (*ознаки сексуального насильства*);

— будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів (*ознаки фізичного насильства*);

— інші правопорушення насильницького характеру.

Суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти (далі – суб'єкти реагування) є:

- служба освітнього омбудсмена; служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи місцевого самоврядування;
- керівники та інші працівники закладів освіти;
- засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган;
- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти діють у межах повноважень, передбачених законодавством.

Суб'єкти реагування здійснюють заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти згідно з

Планом заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

I. Педагогічні (науково-педагогічні) та інші працівники закладу освіти у разі, якщо вони виявляють булінг (цькування), зобов'язані:

- вжити невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу;
- за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- звернутися (за потреби) до територіальних органів (підрозділів)

Національної поліції України;

- повідомити керівника закладу освіти та принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Учасники освітнього процесу можуть повідомити про випадок булінгу (цькування), стороною якого вони стали або підозрюють про його вчинення стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, або про який отримали достовірну інформацію, керівника закладу освіти або інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

У закладі освіти заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) або підозру щодо його вчинення приймає керівник закладу.

Повідомлення можуть бути в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації.

II. Керівник закладу освіти у разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування):

- невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, письмово повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);
- в разі потреби викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- повідомляє службу у справах дітей з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала

стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, що призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення цих причин;

– повідомляє центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та скликає засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (далі – комісія) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів зі дня отримання заяви або повідомлення.

III. Склад комісії, права та обов'язки її членів.

1. Склад комісії затверджується наказом керівника закладу освіти. Комісія виконує свої обов'язки на постійній основі.

2. Склад комісії формується з урахуванням основних завдань комісії.

Комісія складається з голови, заступника голови, секретаря та не менш як п'яти її членів.

До складу комісії входять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (у разі наявності) закладу освіти, представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

До участі в засіданні комісії за згодою залучаються батьки або інші законні представники малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування), а також можуть залучатися сторони булінгу (цькування), представники інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Головою комісії є керівник закладу освіти.

Голова комісії організовує її роботу і відповідає за виконання покладених на комісію завдань, головує на її засіданнях та визначає перелік питань, що підлягають розгляду.

Голова комісії визначає функціональні обов'язки кожного члена комісії. У разі відсутності голови комісії його обов'язки виконує заступник голови комісії.

У разі відсутності голови комісії та заступника голови комісії обов'язки голови комісії виконує один із членів комісії, який обирається комісією за поданням її секретаря.

anti-bullying

У разі відсутності секретаря комісії його обов'язки виконує один із членів комісії, який обирається за поданням голови комісії або заступника голови комісії.

1. Секретар комісії забезпечує підготовку проведення засідань комісії та матеріалів, що підлягають розгляду на засіданнях комісії, ведення протоколу засідань комісії.

2. Член комісії має право:

- ознайомлюватися з матеріалами, що стосуються випадку булінгу (цькування), брати участь у їх перевірці;
- подавати пропозиції, висловлювати власну думку з питань, що розглядаються;
- брати участь в ухваленні рішення шляхом голосування;
- висловлювати окрему думку усно або письмово;
- вносити пропозиції до порядку денного засідання комісії.

3. Член комісії зобов'язаний:

- особисто брати участь у роботі комісії;
- не розголошувати стороннім особам відомості, що стали йому відомі у зв'язку з участю у роботі комісії, і не використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;
- виконувати в межах, передбачених законодавством та посадовими обов'язками, доручення голови комісії; брати участь у голосуванні.

IV. Порядок роботи комісії

1. Метою діяльності комісії є припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти; відновлення та нормалізація стосунків, створення сприятливих умов для подальшого здобуття освіти у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування); з'ясування причин, що призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення таких причин; оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах та забезпечення таких послуг.

2. Діяльність комісії здійснюється на принципах:

- законності;
- верховенства права;
- поваги та дотримання прав і свобод людини;
- неупередженого ставлення до сторін булінгу (цькування);
- відкритості та прозорості;
- конфіденційності та захисту персональних даних;
- невідкладного реагування;
- комплексного підходу до розгляду випадку булінгу (цькування);
- нетерпимості до булінгу (цькування) та визнання його суспільної небезпеки.

Комісія у своїй діяльності забезпечує дотримання вимог законів України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних».

3. До завдань комісії належать:

– збір інформації щодо обставин випадку булінгу (цькування), зокрема: пояснень сторін булінгу (цькування), батьків або інших законних представників малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування); висновків практичного психолога та соціального педагога (у разі наявності) закладу освіти; відомостей служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; експертних висновків (у разі наявності), якщо внаслідок вчинення булінгу (цькування) було завдано шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого; інформації, збереженої на технічних засобах чи засобах електронної комунікації (Інтернет, соціальні мережі, повідомлення тощо); іншої інформації, що має значення для об'єктивного розгляду заяви;

– розгляд та аналіз зібраних матеріалів стосовно обставин випадку булінгу (цькування) та ухвалення рішення щодо наявності/відсутності обставин, що обґрунтовують зазначену в заяві інформацію.

У разі ухвалення рішення комісією щодо наявності обставин, що обґрунтовують зазначену в заяві інформацію, до завдань комісії також належать:

- оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг і забезпечення таких послуг, зокрема із залученням фахівців служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- визначення причин булінгу (цькування) та необхідних заходів для усунення таких причин;

- визначення заходів виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування) у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування);

- моніторинг ефективності соціальних та психолого-педагогічних послуг, заходів щодо усунення причин булінгу (цькування), заходів виховного впливу та коригування (у разі потреби) відповідних послуг та заходів;

- надання рекомендацій для педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками;

- надання рекомендацій для батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

4. Формою роботи комісії є засідання, що проводяться за потребою. Дату, час і місце проведення засідання комісії визначає її голова.

5. Засідання комісії є правомочним за умови участі в ньому не менш як двох третин від її складу.

6. Секретар комісії не пізніше вісімнадцятої години дня, що передує дню засідання комісії, повідомляє членів комісії, а також заявника та інших заінтересованих осіб про порядок денний запланованого засідання, дату, час і місце його проведення, а також надає/надсилає членам комісії та зазначеним особам необхідні матеріали в електронному або паперовому вигляді.

7. Рішення з питань, що розглядаються на засіданні комісії, ухвалюють шляхом відкритого голосування більшістю голосів від затвердженого складу комісії. У разі рівного розподілу голосів голос голови комісії є вирішальним.

8. Під час проведення засідання комісії секретар комісії веде протокол засідання комісії за формою згідно з додатком до Порядку реагування, що оформлюється наказом керівника закладу освіти.

9. Особи, залучені до участі в засіданні комісії, зобов'язані дотримуватись принципів діяльності комісії, зокрема не розголошувати стороннім особам відомості, що стали їм відомі у зв'язку з участю у роботі комісії, і не використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб.

10. Голова комісії доводить до відома учасників освітнього процесу рішення комісії згідно з протоколом засідання та здійснює контроль за їхнім виконанням.

11. Строк розгляду комісією заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) в закладі освіти та виконання нею своїх завдань не повинен перевищувати десяти робочих днів із дня отримання заяви або повідомлення керівником закладу освіти.

V. Запобігання та протидія булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

1. Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти має бути постійним системним процесом, спрямованим на:

- визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів запобігання виникненню булінгу (цькування) та (або) потенційним ризикам його виникнення;
- виявлення булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його виникнення;
- визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та/або усунення потенційних ризиків його виникнення.

Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти ґрунтується на *принципах*:

- недискримінації за будь-якими ознаками; ненасильницької поведінки в міжособистісних стосунках;
- партнерства та підтримки між педагогічним (науково-педагогічним) колективом закладу освіти і батьками (законними представниками) малолітнього чи неповнолітнього здобувача освіти;
- особистісно орієнтованого підходу до кожної дитини;

- розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу;
- гендерної рівності;
- участі учасників освітнього процесу в ухваленні рішень відповідно до положень законодавства та установчих документів закладу освіти.

2. Завданнями діяльності щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти є:

- створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти, що містить психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу;
- визначення стану, причин і передумов поширення булінгу (цькування) в закладі освіти;
- підвищення рівня поінформованості учасників освітнього процесу про булінг (цькування);
- формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини;
- заохочення всіх учасників освітнього процесу до активного сприяння запобігання булінгу (цькуванню).

3. Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти відображається в плані заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти (далі – План).

Розроблення, затвердження та оприлюднення Плану забезпечує керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень щодо створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

Планування відповідних заходів здійснюється за результатами моніторингу стану освітнього середовища в закладі освіти.

Заплановані заходи повинні:

- спрямовуватись на задоволення потреб окремого закладу освіти у створенні безпечного освітнього середовища;
- мати вимірювані показники ефективності;
- залучати всіх учасників освітнього процесу.

План розробляється до початку навчального року. Протягом навчального року керівник закладу освіти забезпечує проведення моніторингу (в разі потреби, але не менше одного разу на півріччя) ефективності виконання Плану та внесення (в разі потреби) до нього змін.

Заплановані заходи можуть відбуватись у будь-якій організаційній формі:

- зустрічі;
- бесіди;
- консультації;
- лекції;
- рольової гри;
- круглого столу;
- тренінгу;
- тематичного заходу;
- конкурсу;
- спільного перегляду та обговорення тематичних відеосюжетів, літературних творів, матеріалів ЗМІ, особистого досвіду;
- запрошення гостей тощо.

4. До заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо:

- організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо);
- організації безпечного користування мережею Інтернет під час освітнього процесу;
- контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу;
- розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу:
- розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших;
- розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки;
- здатності попереджувати та вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом;
- відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних із участю в суспільному житті;
- здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні від власних думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення;

– здатності до комунікацій та вміння співпрацювати для вирішення різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо;

– підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо;

– створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування).

**Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044
«Про затвердження Інструкції з організації роботи
підрозділів ювенальної превенції Національної
поліції України».**

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.

Наказ визначає компетенцію ювенальної превенції щодо застосування заходів протидії насильству щодо дітей та насильству, вчиненого дітьми. Зокрема, у ньому зазначено, що взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Відповідно з-поміж іншого підставою для зняття дитини з профілактичного обліку є відсутність випадків вчинення булінгу (цькування) протягом року після останнього такого факту.

**Наказ МВС України від 01.10.2024 № 663
«Про затвердження Інструкції з організації роботи
підрозділів Національної поліції України із
забезпечення безпечного освітнього середовища в
закладах загальної середньої освіти».**

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text>.

**Лист МОН України від 14.08.2020 № 1/9-436
«Про створення безпечного освітнього
середовища в закладі освіти та попередження і
протидії булінгу (цькуванню)».**

<https://mon.gov.ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>.

У листі виділено ознаки фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства, а також напрями взаємодії керівника та працівників закладу освіти для профілактики та у разі виявлення ознак схильності до насильства в дитини.

**Лист МОН України від 29.12.2018 № 1/9-790
«Щодо організації роботи у закладах освіти з
питань запобігання і протидії домашньому
насильству та булінгу».**

https://rada.info/upload/users_files/43934956/7801f899451c9d3824d016fe7e45b61a.pdf.

**Лист МОН України від 18.05.2018
№ 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо
запобігання та протидії насильству».**

<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.

Зокрема, у цих методичних рекомендаціях слід звернути увагу на розділ 2.3 «Шкільне насильство. Наслідки шкільного насильства». Так, насильство в закладах освіти має різну природу й характер, виявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінгу).

Особливу небезпеку становить систематичне насильство – цькування або булінг.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, to bully – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини.

Особливою ознакою булінгу стосовно дитини є довготривале «відторгнення» її соціальним оточенням.

Часто саме в сім'ї діти отримують перший «досвід» насильства і згодом переносять його на однолітків. Дослідники називають такі притаманні їм особистісні риси, як домінантність, агресивність, низький рівень емпатії, гіперактивність та імпульсивність. Завдяки поєднанню цих рис вони іноді стають лідерами

агресивних угруповань, мають високий авторитет серед однолітків. Такі діти схильні виявляти агресію не лише до обраних у закладі освіти жертв, а й у спілкуванні з іншими дітьми і навіть дорослими (батьками, вчителями тощо). Хлопці-агресори більше схильні до проявів агресії фізичного типу, а дівчата – вербальної та соціальної. Перші спроби цькування інших такі діти можуть робити вже в ранньому шкільному віці.

Найчастіше булінг відбувається там, де контроль із боку дорослих менший або, взагалі, відсутній. Це може бути шкільне подвір'я, сходові площадки, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики. У деяких випадках дитина піддається знущанням і поза територією школи – кривдники можуть не давати їй спокою дорогою додому. Навіть удома жертва булінгу може зазнавати цькувань, отримуючи образливі повідомлення на телефон або через соціальні мережі.

Шкільне насильство – надзвичайно складна проблема, і під час її вирішення необхідно враховувати різні чинники. Комплексний підхід передбачає участь самих здобувачів освіти; залучення батьків, педагогічних керівників і громади; взаємозв'язок політики, законодавства та практики; визначення індикаторів насильства і дотримання принципів прав людини з урахуванням їхнього універсального характеру і культурних традицій.

В основу комплексного підходу покладено принцип дотримання прав людини в галузі освіти. Він передбачає право кожного на отримання якісної освіти та повагу прав людини. Заснований на повазі прав людини підхід розширює доступ до освіти, оскільки сприяє створенню в освітніх установах інклюзивного середовища, що підтримує різноманітність і

рівні можливості, не допускаючи дискримінацію. Комплексний підхід підвищує якість освіти, оскільки передбачає методи навчання, що враховують індивідуальні потреби і здібності учнів, і спонукає останніх до активної участі в освітньому процесі, а також сприяє створенню безпечного освітнього середовища. І те, й інше – найважливіші умови успішного освітнього процесу. Повага до прав людини сприяє соціальному та емоційному розвитку дітей, визнає їхню людську гідність і основні свободи, без яких неможливо повною мірою розкрити їхній потенціал. Повага до прав людини закладає фундамент культури миру, котра передбачає виховання поваги до відмінностей між людьми, що є вирішальною умовою протидії насильству. Послідовне дотримання прав людини – запорука створення безпечного освітнього середовища, в якому з повагою ставляться до кожного, дотримуються прав людини, сформовано здорову і дружню атмосферу, освітній процес не лише приносить користь учителям і учням, а й задоволення.

За результатами дослідження UNICEF, кожна четверта дитина (24 %) зазнала булінгу з боку однокласників протягом останніх трьох місяців, а 67 % пережили прояви такого насильства.

Найголовнішою проблемою, що стосується цькування в закладі освіти, експерти називають розрив між поколіннями. Причинами цього є природна втрата монополії батьків на авторитет, посилення цінностей індивідуалізму в суспільстві, який витісняє на другий план цінності сім'ї, та розвиток інформаційних технологій, що дозволяє дітям самотійно й часто неконтрольовано отримувати інформацію, що їх цікавить.

Саме через цей розрив у комунікації поколінь 48 % дітей, відповідно до того ж опитування UNICEF, ніколи не розповідали про випадки насильства в закладі освіти, а 25 % говорили про це не з дорослими, а з друзями чи родичами-ровесниками. З тих, хто мовчать, 40 % соромляться про це говорити, а 22 % заявили, що це «нормальне» явище.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), у 2016 р. із 42-х досліджуваних країн Україна посіла 9 місце за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ засвідчило, що випадків цькування поміж 11-річних більше, ніж серед 15-річних. В Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що в старшому віці поширеним стає психологічне насильство.

Вчені ВООЗ указують також на медичні наслідки впливу булінгу. Знущання над дітьми призводить до:

- соматичних наслідків, як-от головний біль, біль у спині та животі;
- психологічних розладів (депресія, поганий настрій, нервозність, почуття самотності й думки про суїцид);

- психологічної дезадаптації (нездатність сформуватися повноцінному індивіду, який би відповідав вимогам суспільства);
- розвитку стійких моделей асоціальної поведінки, поміж яких – агресія, насильство;
- поширення алкоголізму та наркоманії через замовчування випадків насилля.

Учні піддаються булінгу, якщо вони регулярно стають об'єктом агресивної поведінки інших учнів із метою навмисного заподіяння шкоди чи дискомфорту за допомогою фізичного контакту, словесних образ, побиття або психологічної маніпуляції.

Зазвичай **об'єктом знущань (жертвою) булінгу** обирають тих, хто чимось так чи інакше відрізняється від однолітків:

- особливості зовнішності;
 - манери спілкування, поведінки;
 - незвичайні захоплення, хоббі;
 - соціальний статус, національність, релігійні погляди.
- Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:
- фізичні вади – носять окуляри, поганочують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі;
 - особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні, невпевнені, тривожні;
 - особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту;
 - недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими, ніж з однолітками;
 - страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування уроків із певних предметів, що сприймається оточенням як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;
 - відсутність досвіду життя в колективі («домашні» діти);
 - деякі захворювання: заїкання, дислалію (порушення мовлення), дисграфію (порушення письма), дислексію (порушення читання);
 - знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;
 - високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;
 - слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

Людину, яку обрали жертвою і яка не може захистити себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами. Найпоширенішими формами булінгу є:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;
- образливі жести або дії, наприклад плювки;
- залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось вчинити чи, навпаки, не вчинити;
- ігнорування, відмова від спілкування, виключення з гри, бойкот;
- вимагання грошей, їжі, речей, умисне пошкодження особистого майна жертви;
- фізичне насильство (удари, щипання, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, що заподіюють біль, і навіть тілесні ушкодження);
- приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки й коментарі у чатах тощо), поширення чуток і пліток (кібербулінг).

Розрізняють **прямий булінг** (наприклад, одна дитина вимагає в іншої гроші або речі) і **непрямий** (наприклад, група учнів поширює неправдиві чутки про свого однокласника), образи і погрози через електронну пошту, мобільний телефон, текстові повідомлення, а також створення наклепницьких вебсайтів (кібербулінг). Іноді булінг може призвести до смертельного результату.

У словесній формі відбувається 70 % знущань: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання тощо. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим і непокараним, однак образи безслідно не зникають для об'єкта приниження.

Фізичне насильство є найбільш помітним, однак становить менше третини випадків булінгу (завдання ударів, штовхання, підніжки, крадіжка, знищення або пошкодження особистих речей жертви тощо).

Найскладнішим виявляється зовні помітити соціальне знущання – систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання, виключення.

Нині набирає обертів **кібербулінг**. Це приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де, спілкуючись, ображають інших, поширюють плітки, особисті фотографії, зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Окремим видом булінгу є хейзинг. **Хейзинг** (англ. hazing) – неформальні ритуальні насильницькі обряди, що виконують під час вступу в певну групу і для подальшої підтримки ієрархії в цій групі. Здебільшого хейзинг характерний для закритих (військових, спортивних, інтернатних та інших установ), але трапляється і в звичайних закладах освіти. Хейзинг – це нестатутні відносини в колективі, наприклад,

замовчувана в радянський період, але згодом відома армійська «дідівщина» (внаслідок кількарічного цілодобового перебування в одному підрозділі військовослужбовців-строковиків різних років призову). Новачкам («новобранцям») однокласники або учні старших класів (курсів) пропонують, принижуючи їхню гідність, публічно пройтися голим, дати облити себе помиями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо. Хейзинг, як і булінг у цілому, часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст.

Наслідки шкільного насильства

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг дуже негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, прогули у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищена тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Як реагувати на цькування?

Як молодші школярі, так і старшокласники повинні неодмінно звертатися за допомогою до дорослих – учителів і батьків. Допомога дорослих дуже потрібна, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю.

Як впоратися із ситуацією самотійно?

Підлітки часто намагаються самотійно впоратися з деякими ситуаціями. Психологами було розроблено такі поради для них:

- ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, зробіть вигляд, що вам байдуже, і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям;
- якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи спокій, використовуйте гумор. Цим ви зможете спантеличити кривдника/кривдників, відволікти його/їх від наміру дошкулити вам;
- стримуйте гнів і злість, бо це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу;

– не вступайте у конфлікт, у який намагаються вас втягнути. Кривдник тільки й чекає на привід, щоб застосувати силу. Чим агресивніше ви реагуєте, тим більше шансів опинитися у загрозливій для вашої безпеки і здоров'я ситуації;

– не соромтеся обговорювати такі загрозливі ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насилля.

Що можуть зробити батьки?

Багато учнів соромляться розповідати дорослим, що вони є жертвами булінгу. Якщо дитина все-таки підтвердила в розмові, що вона стала жертвою булінгу, то скажіть їй:

– *Я тобі вірю* (це допоможе дитині зрозуміти, що Ви повністю на її боці).

– *Мені шкода, що з тобою це сталося* (це допоможе дитині зрозуміти, що Ви хвилюєтеся за неї і співчуваєте їй).

– *Це не твоя провина* (це допоможе дитині зрозуміти, що її не звинувачують у тому, що сталося).

– *Таке може трапитися з кожним* (це допоможе дитині зрозуміти, що вона не самотня: багатьом її одноліткам доводиться переживати залякування та агресію в певний момент свого життя).

– *Добре, що ти сказав мені про це* (це допоможе дитині зрозуміти, що вона правильно вчинила, звернувшись за допомогою).

– *Я люблю тебе і намагатимуся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека* (це допоможе дитині з надією подивитись у майбутнє та відчувати захист).

Що можуть зробити педагогічні працівники?

У закладі освіти вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить педагогічним працівникам. Проте впоратися з цією проблемою вони зможуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій. Для успішної боротьби з насильством у закладі освіти:

– усі члени шкільної спільноти повинні дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у закладі освіти є неприйнятними;

– кожен повинен знати про те, в яких формах може виявлятися насильство (цькування) і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання миролюбства має бути включене до шкільної програми;

– спільно з учнями повинні бути вироблені правила поведінки в класі, а потім – загальношкільні правила, складені в позитивному ключі – як «треба», а не як «не треба» поводитися. Правила повинні бути зрозумілими, точними, лаконічними та однозначними;

– дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил;

– жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція повинна бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою у разі повторних випадків агресії;

– під час аналізу ситуації необхідно з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити з кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога;

– залежно від тяжкості вчинку можна розсадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході;

– учням необхідно пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущанням і бійкою надихає кривдника продовжувати власні дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо необхідно, покликати на допомогу дорослих;

– потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства. Ці механізми повинні забезпечувати учням підтримку і конфіденційність;

– з метою успішного запобігання та протидії насильству варто проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного вирішення конфліктів.

4. ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ НАСИЛЬСТВА

Через різні причини багато дітей не повідомляють про пережите насильство або булінг. Тому важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливість педагогів та інших працівників закладу освіти, їхнє уважне ставлення до учнів і здатність вчасно помітити симптоми неблагополуччя в їхніх поведінці й настрої.

Припустити, що дитина перебуває у стані стресу, ймовірно, викликаного конфліктами і насильством, можна за такими **ознаками**:

- пропуски занять або прогули у певні дні або певних уроків; запізнення на заняття, відмова від участі в позаурочних заходах без об'єктивних причин або з надуманих причин;
- часті скарги на погане самопочуття на заняттях;
- замкнутість, уникнення друзів, однокласників, самоізоляція або ізоляція з боку інших учнів;
- зниження успішності, втрата інтересу до навчання та іншої діяльності;
- недовіра до однолітків і дорослих, низька самооцінка, невпевненість у собі;
- неухважність, забудькуватість, нездатність концентруватися;
- постійний або частий стан тривожності, напруженості; лякливості, боязнь гучних звуків і різких рухів;
- постійний або частий поганий настрій, стан пригніченості або, навпаки, гіперактивності, дратівливості, агресивності; різкі і безпричинні перепади настрою;
- втрата або псування особистих речей (мобільного телефону, рюкзака, підручників тощо), синці, розірваний або зім'ятий одяг;
- відмова пояснити причини вищеписаних станів і поведінки або неправдоподібні пояснення.

Цей перелік не є вичерпним, але багато з наведених ознак є специфічними для насильства. Однак, якщо наявні ці ознаки, вчителю спільно з психологом закладу освіти необхідно з'ясувати їхні причини – довірливо і конфіденційно поспілкуватися з учнем, його батьками, друзями і зробити це максимально тактовно, щоб своїми діями не погіршити його стан, не заподіяти додаткову травму.

Ранньому виявленню ознак насильства в закладі освіти або класі (групі) сприяють соціометричні вимірювання – діагностика міжособистісних і міжгрупових відносин, вивчення психологічного клімату, за результатами яких можна виявити проблемні взаємини, конфліктні ситуації з самого початку їх формування і вчасно їх вирішити.

Крім того, періодичне вивчення соціально-психологічного клімату (проводиться за обов'язкового дотримання принципів добровільності, конфіденційності та анонімності) дозволяє оцінювати ефективність профілактики та заходів реагування на випадки насильства.

5. ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Діагностика булінгу (цькування) – це непросте завдання, оскільки булінг (цькування) між дітьми в закладі освіти відбувається насамперед за відсутності контролю дорослих, у місцях, де діти залишаються без нагляду, тобто часто є непомітним (латентним). Тому важливо застосовувати спеціальні методи діагностики, що спроможні окреслити загальну картину соціально-психологічного клімату в учнівському середовищі, а також вчасно виявити фактори ризику булінгу.

Рекомендуємо комплекс діагностичних методик як необхідний і достатній інструментарій виявлення булінгу (цькування) та планування заходів із протидії та запобігання булінгу (цькуванню) в закладі освіти. Нами було відібрано ті методи, що є достатньо простими, доступними вчителю без спеціальної підготовки.

Цей комплекс діагностичних методів можна за потреби розширювати, але важливо обирати саме ті методи, що є першочергово необхідними. Пропонуємо такі методи діагностики, що засвідчили свою діагностичну спроможність для більшості ситуацій булінгу (цькування).

Знайомство з методами діагностики булінгу (цькування) надає змогу вчасно виявити і припинити це явище, тому підібраний матеріал буде корисним не лише для тих, хто безпосередньо організовуватиме діагностику, а й усіх зацікавлених у запобіганні та протидії булінгу (цькуванню).

Методика «Індекс булінгу»

Призначення: виявлення специфічних ознак, що можуть свідчити про ймовірність або наявність булінгу (цькування) в учнівському середовищі.

Заповнюється класним керівником/куратором, вихователем або соціальним педагогом, практичним психологом, загалом, фахівцем, який добре знається на учнівському колективі.

Інструкція: на реєстраційному бланку карти спостережень позначте ті ознаки та фрагменти поведінки, що характерні, типові для цього учнівського колективу (табл. 1).

Таблиця 1

КАРТА СПОСТЕРЕЖЕНЬ

№ з/п	Ознаки	Відмітка
I. Соціально-середовищні фактори ризику		
<i>У класі/групі ймовірними причинами булінгу можуть стати такі чинники:</i>		
1	Неблагополучна сім'я, що не функціонує повноцінно, не забезпечує потреби дитини у психологічному благополуччі та розвитку	
2	Постраждалі від фізичного, психологічного або сексуального домашнього насильства	
3	Відсутність близьких однолітків або друзів	
4	Тиск однолітків, участь у делінквентних об'єднаннях однолітків	
5	Вуличне виховання	
6	Соціально-економічні негаразди	
7	Слабкі зв'язки батьків із закладом освіти	
<i>Кількість балів:</i>		
II. Соціально-психологічні фактори ризику		
<i>У класі/групі, ймовірно, може мати місце булінг за такими ознаками:</i>		
8	Занадто емоційна атмосфера у групі (класі)	
9	Виокремлення певних учнів/учениць від решти	
10	«Перегрупування» дружніх кіл	
11	Діти припиняють спілкування, замовкають при появі дорослого/дорослої або вчителя/вчительки у приміщенні	
12	Кардинальна зміна поведінки окремої дитини – як сумна, закрита, пригнічена, так і піднесена, жвава, агресивна	
13	Раптове зниження академічної успішності деяких дітей	
14	Часті хвороби та прогули навчальних занять окремої дитини, досі не характерні для неї	
<i>Кількість балів:</i>		

№ з/п	Ознаки	Відмітка
ІІІ. Індивідуальні фактори ризику – 1		
<i>Дитина, ймовірно, може бути схильною до вчинення булінгу (цькування), якщо вона:</i>		
15	Домінантна особистість, схильна самостверджуватися з використанням сили	
16	Неврівноважена, імпульсивна, легко фрустрована, швидко збудлива	
17	Демонструє терпимість до насильства	
18	Схильна порушувати правила	
19	Не виявляє співчуття тим дітям, які зазнали нападок	
20	Часто ставиться агресивно до дорослих	
21	Виявляє і проактивну (свідому) агресію (наприклад, для досягнення мети), і реактивну (вимушену або стимульовану чиймось діями) агресію (зокрема, у відповідь на провокацію)	
<i>Кількість балів:</i>		
ІV. Індивідуальні фактори ризику – 2		
<i>Дитина, ймовірно, може бути жертвою булінгу (цькування), якщо вона:</i>		
22	Тиха, обачлива, чутлива, яку можна легко зворушити і фруструвати	
23	Невпевнена, має низьку самооцінку	
24	Має фізіологічні особливості, зокрема інвалідність, нетиповий зовнішній вигляд	
25	Може боятися, що їй заподіють шкоду	
26	Може бути тривожною та пригніченою	
27	Фізично слабкіша, ніж більшість однолітків	
28	Вважає, що легше проводити час із дорослими (батьками, вчителями, тренерами), ніж з однолітками	
<i>Кількість балів:</i>		
<i>Загальна сума балів:</i>		

Обробка та інтерпретація

Підраховується кількість відмічених ознак у кожному блоці. Визначається загальна сума балів.

Індекс булінгу вираховується у процентах за такою формулою:

28 балів – 100 %; сума набраних балів – х %.

Знаходимо х %. Для цього загальну суму набраних балів множимо на 100 % та ділимо на 28.

Рекомендації

У разі наявності значної кількості таких ознак варто припустити, що булінг (цькування) може відбуватися, хоча ніхто про це не повідомляв. Не є зайвим приділити особливу увагу дітям, які можуть бути схильними до булінгу, та продовжувати пильно спостерігати виявлені ознаки в динаміці. Також особливо ретельно варто спостерігати за дітьми, які відрізняються від інших за будь-якою ознакою (це можуть бути фізична сила/слабкість, особливості зовнішнього вигляду, матеріальна забезпеченість, інтереси й уподобання дитини, особливі цінності, соціально-економічний статус, релігійні або політичні переконання у родині дітей, що вступають у суперечність одне з одним); необхідно також спостерігати за новими дітьми, які з'являються у групі (класі).

➤ Найдьорова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рекомендації. Київ : Шкільний світ, 2014. 96 с.

Опитувальник ризику булінгу (для учнів/студентів)

Інструкція

Прочитайте уважно запропоновані твердження. Оберіть один чи кілька варіантів відповідей, що, на Вашу думку, відповідають дійсності.

1. У Вашому класі/групі прийнято:

1.1. Заважати один одному, лізти, приставати.

1.2. Разом розважатися після уроків.

1.3. Жартувати над ким-небудь так, щоб сміявся весь клас.

1.4. Битися.

1.5. Ходити одне до одного в гості.

1.6. Заступатися за своїх.

1.7. Обзиватися.

1.8. Не заважати одне одному займатися, чим захочеться.

2. У Вашому класі/групі є хтось:

2.1. Кого всі поважають.

2.2. Кого всі бояться.

- 2.3. Над ким всі сміються.
- 2.4. Ким часто незадоволені вчителі.
- 2.5. На кого хочеться бути схожим.
- 2.6. З ким краще не сперечатися.
- 2.7. Хто ніколи не прогулює.
- 2.8. З ким навіть вчитель не може впоратися.

3. Як до Вас у класі/групі звертаються зазвичай вчителі:

- 3.1. На ім'я.
- 3.2. На ім'я і по батькові.
- 3.3. На прізвище.
- 3.4. На прізвисько.

4. Коли у школі відбувається бійка, Ви...

- 4.1. Дивуєтесь.
- 4.2. Не звертаєте уваги – це звична справа.
- 4.3. Приєднуєтесь, ставши на чийсь бік.
- 4.4. Багато це потім обговорюєте між собою у класі.

5. Цінні речі...

- 5.1. Намагаюся не носити у школу взагалі.
- 5.2. Спокійно залишаю у класі.
- 5.3. Можна залишити в коридорі.
- 5.4. Був випадок, що вкрали.
- 5.5. Залишаю в роздягальні.

6. Виклик до директора – це...

- 6.1. Хочуть за щось похвалити.
- 6.2. Хочуть за щось покарати.

7. У Вашій школі матюки, лайки...

- 7.1. Лунають на перервах в особистих розмовах.
- 7.2. Лунають на уроках/заняттях.
- 7.3. Не прийнятні взагалі.

8. У Вашій школі...

- 8.1. Курять у туалетах, під сходами.
- 8.2. Не курять на території школи.

9. У Вашій школі стіни, меблі...

- 9.1. Обписані, забруднені.

9.2. Чисті, гарно оформлені.

10. Якщо хтось починає кричати або битися або клас/група «встає на вуха», що потрібно, щоб це припинилося:

10.1. Хтось із учнів повинен сказати «досить».

10.2. Повинен прийти директор.

10.3. Це припиниться, коли всі втомляться.

11. У школі Вам...

11.1. Загалом, подобається, приємно, цікаво.

11.2. Загалом, не подобається, погано, ніхто ні з ким не дружить.

12. Перерву я проводжу так:

12.1. Заходжу до друзів в інші класи.

12.2. Прогуляюся коридором.

12.3. Граю у смартфоні.

12.4. Відпочиваю в «зоні релаксації».

12.5. Намагаюся не виходити з класу.

13. Коли Ваш клас/група їде кудись із вчителями:

13.1. Це звичайна ситуація.

13.2. Вам це подобається, це весело.

13.3. Ви намагаєтеся не їздити.

13.4. Учителям це складно, вони кожного разу кажуть, що це востаннє.

14. Ваш клас/група має репутацію:

14.1. Відмінників.

14.2. Хуліганів.

14.3. Звичайнісінького, нічим не відрізняється від інших класів у школі.

14.4. Класу, в якому ніхто не хоче бути класним керівником.

➤ Антонова А. В. Психодіагностика ризику булінгу в школі. *Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я*. 2021. № 2 (3). С. 3–35.

Шкала оцінки групової згуртованості класу (Сішора – Ханіна), в балах

Інструкція.

Уважно прочитайте кожне питання та оберіть одну з відповідей, що найбільш точно відображає Вашу думку.

1. Як би Ви оцінили свою належність до свого класу:

- 1) відчуваю себе членом, частиною колективу (5);
- 2) беру участь у більшості видів діяльності (4);
- 3) беру участь у деяких видах діяльності (3);
- 4) не відчуваю, що є членом колективу (2);
- 5) існую окремо від інших членів колективу (1);
- 6) не знаю, важко відповісти (1).

2. Перейшли б Ви вчитися в інший клас, якби випала така нагода:

- 1) так, дуже хотів би перейти (1);
- 2) швидше б перейшов, ніж залишився (2);
- 3) не бачу ніякої різниці (3);
- 4) найімовірніше залишився б у своєму класі (4);
- 5) дуже хотів би залишитися у своєму класі (5);
- 6) не знаю, важко відповісти (1).

3. Які відносини між учнями у Вашому класі на уроках:

- 1) краще, ніж у більшості класів (3);
- 2) приблизно такі самі, як у більшості класів (2);
- 3) гірше, ніж у більшості класів (1);
- 4) не знаю, важко відповісти (1).

4. Які відносини між учнями у Вашому класі на різних заходах (походи, екскурсії, вогники):

- 1) краще, ніж у більшості класів (3);
- 2) приблизно такі самі, як у більшості класів (2);
- 3) гірше, ніж у більшості класів (1);
- 4) не знаю, важко відповісти (1).

5. Які відносини між учнями у Вашому класі поза школою:

- 1) краще, ніж у більшості класів (3);
- 2) приблизно такі самі, як у більшості класів (2);
- 3) гірше, ніж у більшості класів (1);
- 4) не знаю, важко відповісти (1).

6. Які Ваші відносини з класним керівником:

- 1) краще, ніж у більшості класів (3);
- 2) приблизно такі самі, як у більшості класів (2);
- 3) гірше, ніж у більшості класів (1);
- 4) не знаю, важко відповісти (1).

7. Яке ставлення до справи на уроках і різних заходах:

- 1) краще, ніж у більшості класів (3);
- 2) приблизно такі самі, як у більшості класів (2);
- 3) гірше, ніж у більшості класів (1);
- 4) не знаю, важко відповісти (1).

Інтерпретація результатів.

Ключ на кожну відповідь наведено в дужках.

Знаходимо середнє арифметичне за групою.

21–25 балів – високий рівень групової згуртованості.

12–20 балів – середній рівень групової згуртованості.

7–11 балів – низький рівень групової згуртованості.

Алгоритм дій практичного психолога/соціального педагога у разі виявлення жорстокого поводження з дитиною

1. негайно припинити інцидент. Якщо на вимогу припинити жорстокі дії учасники інциденту не реагують, потрібно якомога швидше повідомити представника служби охорони навчального закладу.

2. Після припинення інциденту необхідно надати постраждалому першу медичну допомогу: супроводити дитину для обстеження стану її здоров'я до медичного пункту закладу, а в разі потреби – до відповідного закладу охорони здоров'я, для надання медичної допомоги та документування фактів жорстокого поводження. У разі потреби терміново забезпечити надання постраждалому невідкладної медичної допомоги (викликати швидку допомогу).

3. У кабінеті практичного психолога/соціального педагога (в окремому приміщенні) провести первинне опитування учасників інциденту: потерпілого, кривдника (кривдників).

Для надання первинної психологічної допомоги, з'ясування обставин ситуації жорстокого поводження та документування фактів необхідно провести зустріч із постраждалою дитиною й терпляче вислухати розповідь про те, що сталося, в її інтерпретації подій. Під час такої бесіди неприпустимо:

- бути нетерплячим і перебивати дитину;
- намагатися закінчити висловлювання дитини;
- втрачати зоровий контакт з дитиною, жестами та рухами тіла демонструвати неуважність;

- відповідати недоладно;
- змінювати предмет розмови;
- залякувати дитину (зокрема тим, що її родичів буде суворо покарано, якщо вона постраждала від жорстокого поводження з боку рідних людей);
- критикувати дитину або глузувати з неї.

4. Після опитування постраждалої дитини в жодному разі неможна залишати її наодинці (до прибуття батьків доручити її класному керівнику, вихователю, іншому педагогічному працівнику).

5. Провести бесіду з кривдником (кривдниками) постраждалого від насильства. Під час спілкування з кривдником необхідно:

- представитися, пояснити доцільність цієї бесіди;
- розмовляти спокійно, демонструючи врівноваженість;
- дотримуватися позиції: «Я виконую свої обов'язки».

Розмову варто вести так, щоб вона була для винуватця (винуватців) сигналом, що він не може розраховувати на подальшу безкарність.

6. Після проведення зустрічі з учасниками інциденту насильства необхідно письмово оформити доповідну записку про встановлений факт насильства на ім'я директора навчального закладу (у трьох примірниках, два залишити собі).

7. Необхідно скласти план психологічної реабілітації дитини, яка постраждала від жорстокого ставлення, та її кривдника (кривдників), якщо він (вони) навчається (навчаються) в тому ж закладі.

Для надання первинної допомоги **практичний психолог/соціальний педагог повинен:**

- володіти організацією спілкування, встановлювати контакт, вміти уважно вислухати дитину;

– уміти надавати грамотні рекомендації дитині, яка постраждала від жорстокості чи насильства (з боку дорослих чи однолітків), та її батькам;

– знатися на законодавстві про захист прав дитини;

– володіти певною довідковою інформацією, зокрема:

1) адресами та номерами телефонів місцевих організацій, куди можна звернутися для захисту дитини (поліції, органів опіки, соціальних правозахисних організацій);

2) адресами та номерами телефонів місцевих закладів, що надають допомогу дітям (центрів психологічної допомоги, центрів соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді), номерами телефонів довіри;

– вміти виокремлювати:

1) ознаки, характерні для різних видів насильства, зокрема фізичні пошкодження та поведінкові відхилення; наслідки жорстокого ставлення: емоційні, поведінкові тощо;

2) особливості поведінки батьків чи осіб, які їх замінюють, що надає привід підозрювати про жорстоке ставлення до дитини.

6. АЛГОРИТМИ ДІЙ СУБ'ЄКТІВ, ДОТИЧНИХ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ, У ВИПАДКАХ ВИЯВЛЕННЯ БУЛІНГУ В ЮРИДИЧНОМУ АСПЕКТІ

Алгоритм дій для вчителів:

– повідомити керівника закладу освіти (наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 № 1646);

– повідомити принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування) (наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»);

– у разі ігнорування повідомлення керівником закладу освіти проінформувати уповноважений підрозділ органу Національної поліції України (Закон України «Про освіту»);

– повідомити практичного психолога/соціального педагога закладу освіти.

Алгоритм дій практичного психолога та/або соціального педагога:

- забезпечити профілактику та запобігання булінгу (цькуванню) (ч. 2 ст. 76 Закону України «Про освіту»);
- надати консультативну допомогу батькам (ч. 2 ст. 76 Закону України «Про освіту»);
- здійснити психологічний супровід здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування);
- повідомити керівника закладу освіти;
- повідомити принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Алгоритм дій для адміністрацій навчальних закладів у разі виявлення/підозри булінгу:

- розглянути заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб (Закон України «Про освіту»);
- видати рішення щодо проведення розслідування (Закон України «Про освіту»);
- скликати засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для ухвалення рішення за результатами проведеного розслідування та вжити відповідних заходів реагування (Закон України «Про освіту»);
- забезпечити виконання заходів для надання соціальних і психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування) (Закон України «Про освіту»);
- повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України та служби у справах дітей про випадки булінгу (цькування) у закладі освіти (Закон України «Про освіту»);
- невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, повідомити територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);
- у разі потреби викликати бригаду екстреної медичної допомоги;
- повідомити службу у справах дітей з метою вирішення питання

щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, що призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення таких причин;

– повідомити центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг і методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та скликати засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (далі – комісія) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів зі дня отримання заяви або повідомлення. Головою комісії є керівник закладу освіти (наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»).

У випадку, коли **булінг вчинює керівник** навчального закладу, особа, яка стала його свідком, повідомляє невідкладно до територіального органу (підрозділу) Національної поліції України.

Повідомлення можуть бути в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації (наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»).

7. НАСЛІДКИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

Булінг (цькування) – це спільна хвороба колективу, а не лише дії булера проти жертви. Навіть якщо напади здійснює хтось один із групи (класу), це не питання стосунків тільки цих двох людей, а спільна соціальна проблема.

Булінг (цькування) в закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх його сторін: кривдника (булера), потерпілого (жертви), спостерігачів. Наслідки булінгу можуть виходити далеко за межі закладу освіти та впливати на найближче оточення дитини, на її майбутнє життя.

Ці наслідки можуть виявлятися як відразу (так звані «прямі»), так і через тривалий час («віддалені»).

Найважче наслідки булінгу (цькування) позначаються на потерпілому (жертві). До прямих наслідків для потерпілого (жертви) булінгу (цькування) належать: фізичні травми й ушкодження; гострі

психічні порушення (страх, тривога, гнів), що можуть виявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися, у зовнішній байдужості тощо. Віддаленими наслідками булінгу є серйозні порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини, що неминуче позначаються на її подальшому житті. Наслідки булінгу (цькування) для потерпілого (жертви) відображаються на якості навчання та успішності. Знижується пізнавальна здатність, може виникнути відчуття страху відвідувати заклад освіти.

Учень/учениця, які потерпали від булінгу (цькування), можуть стати агресивними стосовно слабших (молодших дітей, братів (сестер), тварин тощо). Через недостатню соціалізацію в потерпілого від булінгу (цькування) може відчуватися брак комунікативних навичок, несформованість суспільних цінностей, і, як наслідок, такі люди часто залишаються самотніми.

Потерпілі (жертви) булінгу (цькування) постійно відчувають підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози. Вони більше за своїх однолітків схильні до нервово-психічних розладів і депресій, що може призвести до самогубства.

Іноді в них виявляється фізичне нездужання психосоматичного походження (проблеми із серцем, анорексія, булімія, розлади сну, втрата апетиту тощо).

Для потерпілих (жертв) булінгу (цькування) також характерними стають занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе.

У дітей, які стали мішенню булінгу, може виявлятися девіантна поведінка – схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Наслідки булінгу для потерпілого (жертви):

- зниження якості навчання;
- підвищення агресії та перенесення її на інших;
- відсутність друзів, відсутність комунікативних навичок, усамітнення;
- схильність до нервово-психічних розладів і депресії;
- фізичне нездужання психосоматичного походження;
- занижена самооцінка;
- вияви девіантної поведінки.

Досвід булінгу (цькування) є деструктивним і для кривдника/кривдниці. Вони часто потрапляють у ситуації, де виявляється насильство та порушуються закони, що має негативні наслідки в дорослому житті та гальмує їхню соціалізацію. Цей «досвід» призводить до огрубіння почуттів, відрізання можливостей для тонких і близьких стосунків, врешті-решт – до деструктивних, асоціальних рис особистості.

Наслідками для кривдників можуть бути вияви асоціальної поведінки: зловживання алкоголем, наркотиками, паління або інша девіантна поведінка.

Наслідки булінгу (цькування) для кривдника/кривдниці:

- проблеми у стосунках із однолітками та дорослими;
- надмірна агресія;
- вияви асоціальної поведінки;
- неблагополучне майбутнє;
- недостатня соціалізація;
- асоціальні риси особистості.

Щодо наслідків булінгу (цькування) для спостерігачів, то такі діти також зазнають значних психічних травм. Спостерігачі набувають досвіду безсилля перед владою натовпу або сильнішого, сорому за свою легкодухість, оскільки не наважилися заступитися і підтримали цькування через страх стати наступною жертвою. У тих, хто стає свідками булінгу, часто виникає переконання, що насильство – це норма життя. Спостерігачі страждають від відчуття безпорадності, часто потерпають від депресивних станів чи перезбудження. Іноді намагаються рідше відвідувати заклад освіти.

Наслідки булінгу (цькування) для спостерігачів (свідків):

- досвід безсилля перед владою натовпу чи сильнішого;
- сором за свою легкодухість;
- відчуття безпорадності;
- депресивний стан чи перезбудження;
- небажання відвідувати заклад освіти.

Коли булінг (цькування) продовжується і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки мають вплив на все освітнє середовище.

Наслідки булінгу (цькування) для закладу освіти:

- здобувачам освіти важко навчатися;
- здобувачі освіти не бажають відвідувати заклад освіти;
- учасники освітнього процесу почуваються незахищеними;
- не задовольняється базова потреба учасників освітнього процесу – потреба в безпеці;
- формується середовище страху та неповаги.

Критерії визначення шкоди фізичному і психічному здоров'ю, заподіяної булінгом (цькуванням)

Умисне тяжке тілесне ушкодження – це ушкодження, небезпечне для життя чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу, його функцій, психічну хворобу, переривання вагітності, непоправне знівечення обличчя або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину.

Ушкодження середньої тяжкості – такі, що спричинили тривалий розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як на 21 день) і стійку втрату працездатності менш ніж на третину.

До легких ушкоджень належать такі, що:

- мають незначні скороминуші наслідки тривалістю не більш як 6 днів (синець, подряпина тощо);
- спричинили короткочасний розлад здоров'я тривалістю понад 6 днів, але не більш як на 3 тижні (21 день);
- призвели до незначної стійкої втрати працездатності (до 10 %).

Моральна шкода полягає у:

- фізичному болю та стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- душевних стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї, близьких родичів;
- душевних стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;
- приниженні честі та гідності особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Для нотаток

Навчальне видання

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ
У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Методичні рекомендації

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 24.04.2025. Формат 60х84/16. Гарнітура – Times New Roman.
Друк – цифровий. Ум.-друк. арк. 3,95. Обл.-вид. арк. 4,25. Тираж – 25 прим. Зам. № 04/25-мр

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024